



JOHANNES LAMBERTUS VAN SCHAIK
Foto: J.L. van Schaik Beperk, Pretoria

tiende druk gepubliseer is, is altesame 300 000 eksemplare versprei.

'n Jaar vroeër het die latere prof. dr. M.S.B. Kritzinger en dr. H.A. Heyns se eerste tweetalige woordeboek by Van Schaik verskyn. In 1972 het uit dié beskeie begin die woordeboekreeks tot tien gegroei. Van dié onontbeerlike handboeke het die totale verkoop tot die genoemde jaar die een-miljoenmerk oorskry.

Dr. A.H. Lugtenburg se *Geskiedenis van Onderwys vir die S.A. Republiek* (1836-1900) het in 1925 gevolg. In 1926 volg E.B. Grosskopf se treffer *Patrys-hulle* wat in die daarop volgende jare 46 keer herdruk is. In 1932 is, wat die ontspanningsboek vir dogters betref, die medewerking van Stella Blakemore verkry. Met *Die meisies van Maasdorp* as haar eersteling sou daar van die hand van hierdie skryfster meer as vyftig soortgelyke boeke volg.

Die verskyning van ds. C.F. Mynhardt se *Afrikaanse Bybelkonkordansie* (1934) was die begin van Van Schaik se bemoeienisse op die gebied van werke oor die godsdiens en die teologie.

As gevolg van die steeds groeiende bedrywighede van die firma as boekverkopers en uitgewers het die bestaande winkel te klein begin word en in 1936 is op die bestaande perseel die bekende *Librigebou* opgerig en betrek. Nog 'n gevolg van die firma se groei en aanhoudende bloei was die besluit wat in 1938 geneem is om die uiteenlopende funksies van die firma in 'n tweetal afsonderlike maatskappye, t.w. die *Van Schaik Boekhandel* en die maatskappy *J.L. van Schaik (Edms.) Beperk*, dit is die uitgewery, onder te bring.

Ofskoon die belangrikheid van die Nederlandse boek in Suid-Afrika behalwe vir sekere studiedoeleindes meer en meer afgeneem het, het die Duitse besetting van Nederland (1940-1945) en die daaruit voortvloeiende gebrek aan Nederlandse letterkundige werke vir hoërskole en universiteite tot die *Nederlandse Boekery-reeks* gelei.

Vroeër, tydens die Eeufeesjaar van die Groot Trek, het 'n bekende reeks populêr-wetenskaplike boeke onder die naam *Die Monument-Reeks* meer lig op sekere aspekte van die Afrikaner se kultuurlewe (geskiedenis, godsdiens, letterkunde, opvoedkunde, taalkunde, kuns) begin werp. Aan hierdie reeks het o.a. W. Hessels (A.H. Mulder), Sangiro, prof. dr. Gerrit Dekker, prof. dr. Abel Coetzee, prof. dr. Z.P. Groenewald, prof. dr. J.C. Coetzee, N.P. van Wyk Louw, prof. P.J. Nienaber en dr. P.C. Schoonees meegewerk. In dieselfde jare het o.a. dr. G.S. Preller se *Daglemier*, A.J. du Plessis se *Wit stede* en Albert Kuit se *Transvaalse Terugblikke* (1945) by die firma verskyn.

In 1942 het die firma vir die eerste keer 'n publikasie in 'n etniese taal, t.w. *Tsiri* van die Noord-Sotho-skrywer M.J. Madiba, die lig laat sien. Dit was die begin van 'n nuwe, tot vandag toe steeds toenemende arbeidsveld, naamlik die uitgee van publikasies in Noord-Sotho, Siswati, Suid-Sotho, Tsonga, Tswana, Venda, Xhosa en Zoeloe. Skool- en ander boeke, o.m. 'n aantal woordeboeke, sou 'n deel van hierdie taak word.³⁰

Op grond van sy ononderbroke werkkrag, sy deursettingsvermoë en veelsydige inisiatiewe t.o.v. die uitbreiding van die boekbedryf in ons land het J.L. van Schaik in 1960 die welverdiende eretoekening van die Suid-Afrikaanse Akademie verwerf.

In 1964, by geleentheid van die vyftigjarige bestaan van die uitgewery,

het *Vyftig Jaar, Gedenkbundel saamgestel uit die publikasies van J.L. van Schaik Beperk by geleentheid van die vyftigjarige bestaan van die uitgewery 1914-1964*, sy verskyning gemaak.

Tereg kon die saïnesteller van hierdie bundel, mnr. J.L. van Schaik, in die voorwoord van dié gedenkuitgawe verklaar:

'In die jare wat verby is, het daar etlike honderde boeke by Van Schaik se uitgewery verskyn: opvoedkundige boeke, letterkundige werke, toneelstukke, romans, digbundels en jeug- en kinderboeke'.

In hierdie aanhaling is netsoos in hierdie bydrae slegs dele van die produksie-terrein gedek.

In die bundel is uittreksels van werke van dr. O'Kulis, J. Lub, Leon Maré, Jochem van Bruggen, G.L. von Wielligh, Sangiro, Marie Linde, E.B. Grosskopf, Gustav S. Preller, C.G. en S.B. Hobson, Stella Blakemore, Eugene N. Marais, Mikro, C.M. van den Heever, J. van Melle, Uys Krige, G.J. Joubert, Gerhard J. Beukes, Willem van der Berg, Eitemal, Minnie Postma en Chris Barnard opgeneem.

Watter vergesigte bied veral vir ouer lesers hierdie name van hulle wat elkeen op sy of haar besondere gebied aan duisende lesers in ons land en elders vrugbare, leersame en aangename ure besorg het. Hulle en ander het die Afrikaanse taal nie alleen op hegte grondslae geplaas nie, maar lewens as 'n taal in sy eie reg laat triomfeer.

Ongetwyfeld het die firma J.L. van Schaik tussen 1914 en 1964 'n belangrike aandeel in dié proses gehad.

Op watter wyse J.L. van Schaik sy taak as uitgewer beskou het, blyk uit die volgende digreëls van die Nederlandse digter Jacob Cats (1577-1660), wat aan die inhoud van die gedenkbundel vooraf gaan:

*'Met wysheyt kies en,
Geen moet verliesen,
Maer staegh volharden
Soo sal 't eens worden'.*

Johannes Lambertus van Schaik wat later deur sy twee seuns en opvolgers bygestaan is, het sedert 1914 die pad van kies en keur en van volharding gevolg. Hulle het deur volharding 'n bedryf opgebou wat 'n klinkende naam verwerf het onder die vooraanstaande uitgewerye in ons land.

Van hierdie prestasie getuig o.m. prof. dr. M.S.B. Kritzinger se *Plateatlas by die Afrikaanse Letterkunde* (Van Schaik, 1931) en *Die Afrikaanse Letterkunde in Beeld* (Tafelberg, Van Schaik) deur prof. dr. A.P. Grové wat in 1973 verskyn en getrou aan die tradisie deur die Wallachs Drukkery te Pretoria gedruk is.

Johannes Lambertus van Schaik was nie alleen 'n boekhandelaar en uitgewer nie, maar ook 'n geesdriftige versamelaar van Africana sowel as 'n versamelaar van Suid-Afrikaanse kunswerke. In 1965 het hy die Pretoriase Kunsmuseum met meer as honderd grafiese werkstukke van Pierneef vereer. As 'n kunsversamelaar het hy Hendrik Pierneef, Anton van Wouw en Pieter Wen-

ning onder sy vriende getel.^{3 1}

Pieter Wenning het in 1915 by die firma gewerk en sy seun Harco het later van dié verbintenis getuig:

'Mr. van Schaik proved to be not only an extremely humane person, but a most considerate and kind employer'.^{3 2}

Dit is onbekend hoeveel blywende vriendskappe Van Schaik met 'n groot aantal skrywers aangeknoop en behou het.

Ook in 'n landwyse kring het hy sy invloed laat geld om die Suid-Afrikaanse boekhandel en uitgewersbedryf op 'n doeltreffende grondslag te organiseer.

Sy waardevolle boekery het hy aan die Universiteit van Suid-Afrika bemaak en in Bloemfontein herinner sedert Mei 1984 die Van Schaik-kamer in die Nasionale Afrikaanse Letterkundige Museum aan sy lewe, sy werk en sy groot, veelsydige verdienstes.

Sy heengaan op 25.10.1965 is allerweë as 'n groot verlies beskou.

Vanjaar bestaan die firma Van Schaik sewentig jaar. Gelei deur mnre. Jan J. van Schaik en Hans van Schaik het die werksaamhede voortgegaan en tred gehou met die behoeftes van die hedendaagse lesende en studerende wêreld. Van hierdie strewe getuig o.m. die steeds groeiende aantal publikasies in etniese tale, sowel as werke oor ekonomie, finansies, staatsleer, kommunikasiemiddels, land- en tuinbou, statistiek, volkekunde, lewenskuns en ontspanning.

Aan die bestaande tradisie herinner o.m. boeke vir die kleinspan, kinderboeke, jeugboeke, romans, verhale, poësie, drama, musiek, naslaan- en woordeboeke, geskiedkundige werke e.d.m.

Ons het dit as 'n aangename plig gevoel om, ofskoon dit uitermate sketsmatig is, die ontwikkeling van die tans jubilerende firma in sy onderskeie vertakkings en werksaamhede teen die agtergrond van die geskiedenis van die boek in Suid-Afrika te plaas.

Binne hierdie raamwerk het die Pretoriase firma Van Schaik tot vandag toe 'n belangrike rol gespeel.

In dieselfde jaar waarin die firma gestig is, het dr. G. Besselaar in sy *Zuid-Afrika in de Letterkunde* o.m. verklaar:

'De boekhandelaar en -uitgever is de tussenpersoon tussen letter, kunstenaar en publiek. Veel hangt er af van zijn optreden voor de verspreiding van een goed boek.'^{3 3}



Boekhandel J.L. van Schaik aan Kerkstraat-Oos te Pretoria in 1917

Foto: J.L. van Schaik Beperk, Pretoria

Johannes Lambertus van Schaik en sy opvolgers het in hulle optrede en werksaamhede die waarheid van hierdie woorde terdeë besef en die gedagte in die praktyk volgens hulle beste vermoëns tans sewentig jaar toegepas.



Daar is binne die beknopte bestek van hierdie bydrae veral nadruk gelê op die skrywers en boeke wat die stigter van die bedryf, wie se bekendheid tot ver oorkant die grense van ons land uitstrek, vergesel het.

In die afgelope jare, met 1965 as die beginjaar, het 41 titels van die *Libri*-reeks op die gebied van klassieke jeugliteratuur die lig gesien. Hierdie bekende reeks is sedert 1968 deur die *Van Schaik-toneelreeks* (19 titels) gevolg.

In die sestiger- en sewentigerjare het verskeie universitêre vakboeke verskyn, in 1975 het proff. D. Ziervogel en P.C. Mokgokong se *Groot Sotho Woordeboek* in 'n groot behoefte begin voorsien. Vyf jaar later het van prof. dr. S.A. Strauss en sy medewerkers 'n tweetal baanbreker-regskundige werke die lig gesien. Vanjaar het drie Van Schaik-publikasies die eerste drie plekke van die nuwe E.M. Ramaila-prys vir Noord-Sotho letterkunde verower.

'n Tydlank was een van die firma se embleme voorsien van prof. G. Besselaar se spreuk 'Jong Lewe Vol Strewe'. Dié slagspreuk geld vandag na 70 jaar nog.

In 1983 is 5019 publikasies, insluitende boeke en pamflette, in ons land gepubliseer met 'n samentlike oplaag van 25 miljoen.

Van hierdie publikasies was 2172 titels in Afrikaans, 1951 in Engels, 917 in etniese tale en die res in ander tale. Boeke in etniese tale het in totaal 8 miljoen eksemplare bedra en in dié opsig staan ons drukkers en uitgewers aan die voorpunt in ons wêrelddeel.^{3 4}

So het meer as drie eeue na die begin van die geskiedenis van die boek in Suid-Afrika, die boek in Suid-Afrika tot heil van al sy bevolkingsgroepe van krag tot krag gegaan.

In hierdie feitlik ongeëwenaarde opbloeï het vanaf 1914 tot hede die jubilerende firma J.L. van Schaik 'n belangrike aandeel gehad.^{3 5}

Ons beste wense vergesel hierdie firma op die pad vorentoe!

In sy oordrag-kennisgewing van 1.7.1914, waarin J.A. Wormser die oorname van sy boekwinkel deur mnr. J.L. van Schaik bekend gestel het, het hy o.m. sy kliënte versoek om sy opvolger te ondersteun en verklaar:

'Ik heb de overtuiging dat met de bekwaamheid en werkkraft die de Heer Van Schaik eigen zijn hij deze ten volle verdient en die ook zal verkrijgen.'^{3 6}

Hierdie aanprysing getuig van 'n vérsiende blik en 'n bykans profetiese getuienis, 'n getuienis wat in die komende jare selfs die visie van Wormser sou oortref.

Aantekeninge

1. Die genoemde publikasie het in 1952 te Kaapstad verskyn. Oor die Nederlandse boek p.49 e.v.
2. *Ibid.*, p.160.
3. *Ibid.*, pp.160-161.
4. *Ibid.*, p. 156 e.v.
5. Kyk o.m. *Standard Encyclopaedia of Southern Africa*, Cape Town, 1971, deel 4, p. 334 e.v.
6. *Boekspieël ...*, p. 126.
7. *Ibid.*, p. 129.
8. *Ibid.*, p. 129 e.v.
9. S.P. Engelbrecht (red.) e.a., *Pretoria 1855-1955*. pp. 332-333. J. Ploeger en H. Orban, *Besonderhede in verband met De Volksstem en Wallachs' Drukkers & Uitgewersmaatskappy Beperk (1873-1960)*, Pretoria 1960, p. 7.
10. *Pretoria 1855-1955*, pp. 333-334.
11. Ploeger en Orban, t.a.p., p. 30.
12. M.S. du Buisson (samesteller), *Die wonder van Afrikaans* (Johannesburg, 1959), p. 194, bydrae van prof. dr. P.J. Nienaber.
13. *Ibid.*, p. 195 e.v.
14. *Ibid.*, p. 197.
15. *Ibid.*, p. 198.
16. *Ibid.*, p. 203.
17. *Afrikaanse Boekweek, Onder beskerming van die Pretoriase Kultuurraad en die Universiteit van Pretoria, 17 tot 27 Junie 1936. Katalogus van Boeke*, Pretoria 1936, 121 pp.
18. Ploeger en Orban, t.a.p. p. 36-37.
19. H. Kuipers en H.C. de Bruyn Prince, *Staats-Almanak voor de Zuid-Afrikaansche Republiek 1898*, Pretoria 1897, ongenommerde bladsy.
20. Herdruk Staatsbiblioteek, Pretoria. Titelblad. Die almanak was deur die firma P. Davis, Pietermaritzburg,gedruk, p. 79.
21. H.J. Aschenborn, *De Staatsbibliotheek der Zuid-Afrikaansche Republiek 1887-1900* (Pretoria, 1965). Ongepubliseerde D.Phil-proefskrif, Universiteit van Pretoria, p.11.
22. *Transvaal Observer, Christmas Annual*, Pretoria-Johannesburg, Flavell, Braam and Co., Printers and Publishers, teenoor p. 37.
23. Nico S. Coetzee, *'n Halfeeu van Letterkunde uit Suid-Afrika*, Kaapstad-Pretoria, 1944, p. ii.
24. Vir meer besonderhede kyk *Standard Encyclopaedia of Southern Africa*, Cape Town, 1975, deel II, p. 541-542.
25. *Staats-Almanak voor de Zuid-Afrikaansche Republiek 1898*, Pretoria, 1897, onder advertensies. Die posbusadres: Posbus 724, Pretoria.

26. J.A. Wormser Jnr., *Een der oorzaken van den oorlog in Zuid-Afrika en iets over het onderwijs in Transvaal*, Amsterdam-Pretoria, 1900, p. 79-133.
27. *Ibid.*, p. 7,10.
28. Oor J.L. van Schaik o.m. C.J. Beyers (Hoofred.), *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek*, Durban-Pretoria, 1981, deel 4, p. 752-753.
29. Dr. A.K. Bob se lewensbeskrywing en publikasies kom o.m. in die *Nuusbrief vir Oud-Oosteinders*, Pretoria, nr. 17, Augustus 1983, voor.
30. Die firma se katalogus vir 1984-1985 beslaan ongeveer sewe bladsye in verband met hierdie publikasies.
31. *Pretoria News*, 25.10.1965.
32. Harco Wenning, *My Father*, Cape Town, 1976, p. 711.
33. G. Besselaar, *Zuid-Afrika in de Letterkunde*, Pretoria, 1914, p. 244.
34. *Pretoria News*, 9.8.1984, p. 5, gegewens verstrek deur dr. H.J. Aschenborn, 'Important milestone for State Library'.
35. Tydens 'n jubileum-eetmaal en saamtrek wat die firma op 17.8.1984 by UNISA, Pretoria, gereël het, is die publikasie *1914.1984 70 Van Schaik. Grepe uit die Van Schaik-plakboek* aan die gaste uitgereik. Dié publikasie gee 'n oorsig van die firma se bedrywighede in die genoemde tydperk (met illustrasies).
36. Kyk aantekening 35.

HERINNERINGE AAN DIE NZASM IN EN OM PRETORIA (I)

deur C. de Jong

Komende herdenkings

Die jare 1980-89 is in Suid-Afrika ryk aan herdenkingsdatums. Ons het reeds die Eerste Anglo-Boere-oorlog in 1880-81 herdenk. Ons herdenk in 1984 die stigting van Barberton, die Konvensie van Londen as resultaat van die besoek van die Derde Transvaalse Deputasie aan Europa in 1884 en die begin van YSKOR se werksaamhede in 1934. Suid-Afrika sal in die komende jare aandag gee aan die ontdekking van die Groot Goudrif aan die Witwatersrand en die stigting van Johannesburg in 1886, die stigting van die Kamer van Mynwese en die van die NZASM in 1887, die eerste omseiling en ontdekking van die Kaap die Goeie Hoop¹ deur Bartolomeo Dias in 1488, die Groot Trek in 1838, die aankoms van die Hugenote in 1688 en die stigting van die Nederlandsche Bank voor Zuid-Afrika (tans Nedbank genoem) in 1888.

Die reeks 'Herinneringe aan die NZASM' is bedoel as voorbereiding van die herdenking van hierdie spoorwegmaatskappy. Dit is gestig te Amsterdam op 21 Junie 1887. Die nie-amptelike afkorting van die naam Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij² is in Suid-Afrika 'ZASM', maar die korrekte afkorting is NZASM (spreek uit: enzassem) en verdien die voorkeur. Daar is naamlik nog 'n ZASM, die Zuid-Afrikaansche Stichting Moederland te Amsterdam. Dit het in 1908 voortgekom uit die NZASM toe laasgenoemde opgehef is. Die ZASM was en is belangrik vir die finansiering van nie-amptelike betrekkinge tussen Suid-Afrika en Nederland.

Die spoorbrug van die NZASM aan die Maria van Riebeeckweg

Die geskiedenis van die NZASM is 'n kort, maar roemryke hoofstuk in die geskiedenis van Nederland en Suid-Afrika. Dit is in Nederland vrywel vergeet maar in Suid-Afrika gelukkig nie. Dit wag nog op 'n breedvoerige beskrywing. Die deeglike bouwerke van die maatskappy is oor Transvaal versprei en is vir 'n groot deel nog in stand en in gebruik.² Verskeie stasiegeboue, brûe en tunnels van die maatskappy is nasionale monumente en beskerm.

Op 18 Julie 1984 is die spoorbrug van die NZASM aan die Maria van Riebeeckweg wat vanaf die stasie na die Fonteinesirkel lei, ten dele opgeblaas om ruimte vir 'n padverbreding te maak. Pogings om die brug as een van die betreklik skaars herinneringe aan die NZASM in Pretoria te bewaar, het misluk.

Die spoorbrug met sy hoë, sierlike dubbelboë aan die twee eindes is in of omstreeks 1892 gebou oor die Apiesrivier toe die aanleg van die westelike deel van die Oossterlyn tussen Delagoabaai en Pretoria vanuit Pretoria begin het. Die bouaannemer se naam is tans vergeet en rus in die argiewe. Hy het baie deeglike werk gedoen, want die 25 kilo's ploffstof wat die sloper gebruik het om die oostelike boë op te blaas, was onvoldoende en 'n stootskraper moes help om die brugdeel te laat val. Nog maande ná die sloping

het die puin as mistroostige herinnering rondgelê. Iemand het eerbiedig 'n kring van puinfragmente om die puinhoop getrek. Mnr. Anton Jansen, oud-bestuurslid van ons Genootskap, het elke deelnemer aan die bustoer van die Stigting Simon van der Stel langs die Oosterlyn op 4–5 Augustus 1984 'n sakkie met brugfragmente as aandenking geskenk.

Die verdwene spoorbrug behoort tot die klein brûe van die NZASM. Dit het bestaan uit twee landhoofde van opgemesselde klip, elk met twee hoë ronde boë. In 1960 is die brug buite gebruik gestel omdat die Maria van Riebeeckweg aangelê sou word. Die hoë spoordyk wat grens aan die oostelike landhoof is oor 'n afstand van ongeveer 50 meter verwyder om ruimte vir die nuwe pad te maak. 'n Nuwe spoorbrug langs die ou brug is gebou om die nuwe pad te oorbrug.

Die westelike landhoof is onaangetas en daar is nog geen plan om ook dit te sloop nie. Dit vorm met sy twee boë nog 'n tasbare herinnering. Die staalverbinding tussen die twee hoofde is in 1914 geplaas om die eerste verbinding wat versterk moes word, te vervang. Dit is op 18 Julie afgesny en verwyder.

Verwysings

1. Die ou Griekse geskiedskrywer Herodotos vertel 'n verhaal dat die Feniërs in die 6de eeu voor Christus die suidpunt van Afrika omseil het, maar hy betwyfel die waarheid van die storie; ek ook.
2. Kyk die artikel van Robert C. de Jong. 'N.Z.A.S.M.-bouwerke langs die Oosterlyn', in *Restorica, Bulletin van die Stigting Simon van der Stel*, No. 15, April 1984, p. 26-31.